

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ОХОРОНЮВАНОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ

Чепис О.І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Дана стаття присвячена визначенню поняття «охоронюваний законом інтерес» та з'ясуванню питання про його структуру. Охоронюваний законом інтереси – це не опосередковані правовими нормами, але такі, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціально-економічні потреби, які реалізуються у цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту. У структурі цивільного інтересу варто виділяти два основні елементи: фактичну можливість (простий юридичний дозвіл) користуватися конкретним соціальним благом у рамках загальних дозволів та юридичну можливість (правомочність) звернутися за захистом (у першу чергу в суд) у випадку деформації фактичної можливості.

Ключові слова: інтерес, законний інтерес, охоронюваний законом інтерес, суб'єктивне цивільне право.

Данная статья посвящена определению понятия «охраняемый законом интерес» и выяснению вопроса о его структуре. Охраняемые законом интересы - это не опосредованные правовыми нормами, но такие, которые не противоречат общим принципам гражданского законодательства, стремление субъекта удовлетворить социально-экономические потребности, которые реализуются в гражданских правоотношениях и подлежат гражданско-правовой защите. В структуре гражданского интереса стоит выделять два основных элемента: фактическую возможность (простой юридический разрешение) пользоваться конкретным социальным благом в рамках общих разрешений и юридическую возможность (правомочие) обратиться за защитой (в первую очередь в суд) в случае деформации фактической возможности

Ключевые слова: интерес, законный интерес, охраняемый законом интерес, субъективное гражданское право, структура, содержание.

This paper focuses on the definition of "legally protected interest" and clarifying questions about its structure. Legally protected interests - is not mediated by legal regulations, but those that do not contradict the general principles of civil law, the desire of the subject to meet socio-economic needs, implemented in civil law and subject to civil law protection. The structure of civil interest should allocate two basic elements: the actual possibility (simple legal permission) to use specific social good under general permits and legal ability (competence) to seek protection (especially in court) in the case of deformation actual capabilities.

Keywords: interest, legal interest protected interests, subjective civil law, structure, content.

Інтенсивний розвиток та диференціація соціальних інтересів висунули в розряд першочергових завдання їх адекватного правового закріплення, забезпечення реалізації та захисту від посягань. Успішне виконання правом його функцій соціального регулювальника та засобу організації суспільного життя можливе лише при правильному поєднанні юридичних механізмів із соціальними інтересами, оскільки будь-яка норма права так чи інакше пов'язана з конкретним інтересом. Законним інтересам притаманні певні ознаки. Найпершою й загальною ознакою законного інтересу, умовою визнання інтересу таким, є непротиправність. «Для того, щоб інтерес особи був визнаний законним, він повинен бути непротиправним [1, с.149]. Це означає, що його реалізація не повинна порушувати норм права, які виражають інтереси суспільства, колективів та окремих громадян. Інтереси можна іменувати законними, маючи на увазі широкий зміст терміну «законний». Як приклад, наведемо характеристику законного інтересу, дану в підручнику з теорії держави і права: «Законні інтереси особи, - пише А. Манов, - це юридично значимі та юридично виправдані претензії особи на соціальні блага, які не охоплюються безпосередньо змістом прав і свобод громадян. Законні інтереси захищаються державою, законом поряд із правами та свободами [2, с.315]. Це пов'язано, вважає автор, з тим, що правові норми не здатні заздалегідь передбачити всі можливі життєві ситуації й відповідно не можуть і не повинні детально регламентувати соціальні блага, які безупинно виникають й розвиваються і на які претендує суб'єкт. На практиці, при визначенні й захисті законних інтересів громадян, державні органи зазвичай застосовують або аналогію права та закону, або розширене тлумачення правових норм.

Однак наявність у інтересів ознак законних чи незаконних не завжди свідчить про користь перших і небезпеку других. Як слушно зауважує Ю. Тихомиров, соціальний інтерес може вважатися законним швидше як фікція [3, с.15]. Відсутність у соціального інтересу такої ознаки, як його легальність, може пояснюватися різними причинами, однією з яких може бути застарілість існуючих правових форм, що не враховують зміни в суспільному (в т. ч. економічному) житті країни. Значну роль у суспільстві відіграють так звані невизнані інтереси, які Ю. Тихомиров іменує «прихованими законними інтересами» з огляду на їх позитивні властивості – «роз-

віювати застарілі юридичні форми і спонукати до встановлення нових» [3, с.17]. Виявлення таких інтересів та їх легалізація – одне з основних завдань законотворчості в період важливих соціальних та економічних перетворень, що запобігає зіткненню застарілих правових форм з новими, адекватними суспільним відносинам, які вже об'єктивно склалися. Це стосується, зокрема, правових засобів врахування та захисту інтересів мало захищених верств суспільства та учасників ринкових економічних відносин (дрібних підприємців, малих підприємств, дрібних акціонерів, споживачів тощо), якими сучасне вітчизняне законодавство опікується замало.

Сфера непротиправних інтересів не є однорідною. Частина таких інтересів закріплена правовими нормами, а інша, досить велика їхня частина, не закріплена з різних причин. Фактично межа сфери правового регулювання не збігається із межею, що відокремлює закріплені в праві інтереси від інтересів, що не одержали закріплення в нормах права. Законодавець зміщує її, захоплюючи частину законних інтересів, які відповідають принципам і духу права, і цим самим бере їх під свою охорону, поряд із законними інтересами, вираженими в суб'єктивних правах. У силу цього з'являється необхідність застосування терміну, який позначає частину законних інтересів, не закріплених у нормах права, але таких, що відповідають принципам і духу права, і тому підлягають охороні державою. Саме ці інтереси і є законні інтереси у вузькому змісті. Саме в цьому змісті термін «законні інтереси» застосовується в законодавстві для позначення засобу правового регулювання, відмінного від суб'єктивного права. *Охоронюваний законом інтереси – це не опосередковані правовими нормами, але такі, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціально-економічні потреби, які реалізуються у цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту.* Таке розуміння законних інтересів через негативне визначення найбільше відповідає основним началам цивільного права, заснованого на диспозитивному регулюванні відносин юридично рівних суб'єктів. Охоронюваний законом інтереси – це правове явище, якому притаманні наступні ознаки:

- а) не може суперечити загальним засадам цивільного права;
- б) виходить за межі змісту суб'єктивного права;

в) не опосередковане правовими нормами;
г) має на меті задоволення соціально-економічних потреб;

д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом;

е) реалізується у цивільних правовідносинах;

є) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони.

Для характеристики внутрішньої структури цивільного охоронюваного законом інтересу висловимо думку про можливість використання в теорії науки цивільного права терміну “елементи охоронюваного законом інтересу”, під якими пропонуємо розуміти складові частини, що у сукупності визначають зміст, обумовлюють самостійність та індивідуальність такого інтересу. Воля, простір дій мають свої межі, які окреслені кордонами загальних дозволів, правомірною фактичною можливістю. Так, ніхто не повинен заважати дозволений, сумлінній, правомірній поведінці громадянина. Таким чином, можна прийти до попереднього судження про те, що реалізація охоронюваного законом інтересу являє собою один з видів правомірної, можливої поведінки суб'єкта. Для юридичних дозволів характерною є функція уповноваження: вони покликані дати простір, можливість для індивідуальної, здійснюваної на власний розсуд, у власному інтересі, поведінки учасників суспільних відносин [4, с.54], оскільки інтереси слугують найсильнішим стимулятором людської діяльності.

Усвідомлення потреби спонукає людину пристосувати різні предмети зовнішнього світу, здійснювати ті або інші дії для задоволення своїх інтересів. Через ціль відбувається з'єднання початкового та кінцевого моменту діяльності, тобто відбувається зв'язок між сьогоденням і майбутнім. Ціль у даному ракурсі і є тим соціальним благом, із приводу якого формується даний інтерес. Потреби особи існують об'єктивно, а будучи усвідомленими та пройшовши мотиваційно-орієнтаційну стадію стають інтересами і слугують стимулом до дії, спрямованої на задоволення цієї самої потреби.

Обрана суб'єктом воліючої поведінки мета пов'язана з певними матеріальними або моральними (духовними) благами, що мають для нього цінність [5, с.94]. Так, носій охоронюваного законом інтересу повинен мати прагнення користуватися тим або іншим соціальним благом (простим юридичним дозволом), можливість якого випливає із загальних засад і змісту законодавства. Але реалізація такої можливості має тут, на наш погляд, інший юридичний характер, що іноді опускається з виду дослідниками. Наприклад, досить сумнівним і навряд чи правильним можна визнати висновок Н. Шайкенова про те, що законні інтереси гарантовані не меншою мірою, ніж суб'єктивні права [6, с.14]. “Саме слово “гарантія”, - пише А. Малько, - означає забезпечення чогонебудь, що знімає або не допускає можливі перешкоди,” [7, с.31]. Зазначений акцент дуже важливий. Так, цивільні охоронювані законом інтереси теж забезпечені захистом держави. Однак, тут немає гарантованої можливості робити певні дії щодо третіх осіб, тому що відсутній їх кореспондуючий юридичний обов'язок. У зв'язку із цим привертає до себе увагу висловлена дослідниками позиція: “Сутність права громадянина (його суб'єктивного права) полягає в гарантованій можливості робити певні дії. Можливість задоволення цивільного інтересу обмежена об'єктивними умовами, головним чином, економічними” [8, с.101]. Із наведеної цитати очевидно прагнення автора показати одну з істотних відмінностей між категоріями “суб'єктивне право” та „законний інтерес” - ступінь різної їхньої забезпеченості, гарантованості з боку закону. Як доводить І. Михайловський, “при

суб'єктивному праві мова йде не про фактичну владу, а про владу юридичну” [8, с.89]. Тому правильно, на наш погляд, солідаризуватися з позицією Н. Матузова: “Законний інтерес теж можна вважати можливістю, але можливістю більше соціальною, фактичною” [9, с.138].

Законні інтереси надають їхньому власникові фактичну, а не юридичну можливість користуватися конкретним соціальним благом. Правове визнання законних інтересів проявляється у наданні їхнім носіям простого юридичного дозволу діяти за своїм розсудом для реалізації конкретних соціальних благ у межах загальних дозволів без наявності кореспондуючого юридичного обов'язку [10, с.45]. М. Коркунов писав із цього приводу, що дозволити одному не значить зобов'язати іншого. Якщо немає відповідного обов'язку, буде простий дозвіл, а не правовідношення [11, с.124]. Німецькі вчені Ф. Регельсбергер і Т. Ціммерман відзначали: “Під загальні вимоги закону ніколи не підійдуть усі фактичні умови конкретного випадку, а законодавець не може передбачати всіх змін у практичному житті”, оскільки “... текст закону закріплює лише один із численних факторів, що вказують на ідею законодавця” [12, с.163].

Таким чином, на наш погляд, не може бути й мови про спробу охопити і закріпити юридично всі цивільні інтереси, оформити їх у нормах цивільного права як суб'єктивні матеріальні права. О. Рогач із цього приводу абсолютно точно відзначає: “Прогалини в праві завжди були, є й будуть навіть у самих стабільних законодавчих системах, оскільки об'єктивно неможливо передбачити все, що вимагає правового регулювання” [13, с.41].

Виходячи з вищевикладеного, конкретний цивільний охоронюваний законом інтерес є, як правило, результатом відокремлення від загальних положень законодавства та ґрунтується, з одного боку, на загальних началах і змісті цивільного законодавства, з іншого боку - на загальних дозволах, що випливають із цих засад. Звідси можна зробити висновок про те, що носій цивільного охоронюваного законом інтересу може його реалізувати не інакше, як установивши наявність, по-перше, певної фактичної можливості й, по-друге, загальнодозвоільних норм, що не забороняють реалізацію цієї можливості, а також пов'язують з нею виникнення даного цивільного інтересу.

Розуміння сутності цивільного охоронюваного законом інтересу як простого юридичного дозволу, що надає особі міру свободи діяльності, дозволяє дійти до іншого, не менш важливого аспекту про наділення цього дозволу юридичною можливістю (правомочністю) користуватися захистом з боку держави. Якщо свобода особи при реалізації цивільного інтересу в певних межах визнана, будь-яке насильницьке втручання або її порушення повинно бути припинене, інакше користування такою свободою буде примарним, а отже, спільне життя різноманітних прав, свобод і законних інтересів стає неможливим [14, с.33]. Екстраполювання в структуру цивільного інтересу елемента фактичної можливості (простого юридичного дозволу) користуватися конкретним соціальним благом, у свою чергу, приводить до висновку про те, що це дозволяє носієві інтересу використовувати юридичні засоби для його реалізації, у випадку ж деформації цієї можливості - вдатися до правового захисту. Це диктує необхідність виділення в структурі цивільного інтересу елемента *юридичної можливості (правомочності) звернутися за захистом інтересу (у першу чергу в суд)*, а це стає необхідним, коли перший елемент підпадає під загрозу, перебуває в особливому, порушеному стані.

Сьогодні рівною мірою гарантується можливість для звернення до суду за захистом прав, свобод і охоронюваних законом інтересів у цивільному судочинстві. Так, право на звернення до суду, до прикладу, сформу-

льоване у статті 3 Цивільного процесуального кодексу України: “Кожна особа має право в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів” [15]. Таким чином, у сучасних умовах право на звернення до суду передбачається незалежно від того, чи захисту підлягає суб’єктивне право, чи інтерес.

Висунуті аргументи підтверджують, що елемент - правомочність захисту, - являє собою властиву цивільному інтересу юридичну можливість звернення до суду за захистом. Тому цей елемент у структурі інтересу виконує важливу функцію, оскільки вимога про захист відбиває певну позицію особи щодо порушення його цивільного інтересу, що полягає в тому, що суб’єкт не просто інформує про порушення або заперечує проти нього, а вимагає захисту в державі. Отже, у структурі цивільного інтересу варто виділяти два основні елементи: *фактичну можливість (простий юридичний дозвіл) користуватися конкретним соціальним благом у рамках загальних дозволів та юридичну можливість (правомочність) звернутися за захистом (у першу чергу в суд) у випадку деформації фактичної можливості*.

При аналізі діалектики суб’єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів можна виділити ознаки, що вказують на спільність названих категорій:

1. Суб’єктивне цивільне право та охоронюваний законом інтерес - два юридичні дозволи, що користуються визнанням з боку держави і виступають засобом досягнення цілей і завдань цивільного законодавства. Прагнення до їхнього здійснення (реалізації) є правомірною поведінкою у межах цивільних правовідносин.

2. Суб’єктивне цивільне право та охоронюваний законом інтерес мають диспозитивний характер, що зумовлено дією диспозитивного цивільного законодав-

ства. Ні на кого не може бути покладений обов’язок їхньої реалізації.

3. Суб’єктивні цивільні права та охоронювані законом інтереси співвідносяться з основним засобом досягнення цілей і завдань цивільного законодавства (цивільною формою) як особливе й загальне, оскільки, з одного боку, самі виступають її складовою частиною, а з іншого боку - є додатковою умовою (гарантією) досягнення таких цілей і завдань.

Варто виділити також і відмінні риси між охоронюваними законом інтересами та суб’єктивними цивільними правами.

1. Охоронювані законом інтереси більше рухливі, їм властива варіативність - можливість змінюватися й доповнюватися, відповідаючи вимогам моменту розвитку процесу.

2. Незважаючи на те, що охоронювані законом інтереси також являють собою правовий дозвіл, ступінь їх гарантованості нижче суб’єктивних цивільних прав. Правова природа охоронюваних законом інтересів обумовлює особливість їхньої реалізації в цивільному правовідношенні. Диспозиції норм, що припускають можливість їхньої реалізації, мають характер простого правового дозволу, не забезпеченого обов’язком іншого суб’єкта правовідношення робити дії, спрямовані на її задоволення.

3. Охоронювані законом інтереси помітно відрізняються від суб’єктивних прав за змістом. Тут немає тріади правомочностей, що проявляються у змісті суб’єктивного цивільного права: право на власні дії, право вимагати певної поведінки від зобов’язаної особи, право звертатися за захистом. Зміст даної категорії складається із двох елементів: 1) можливість, що характеризується простим юридичним дозволом здійснювати в процесі реалізації юридично значимі дії; 2) можливість звертатися з метою захисту до суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. - М. : Наука, 1979. - 217 с.
2. Марченко М. Н. Право субъективное // Конституционное право: энциклопедический словарь. - М., 2000.
3. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право : учеб. и науч.-практ. пособие / Ю. А. Тихомиров. - М., : ЮРИНФОРЦЕНТР, 2000. - 394 с.
4. Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Н. В. Кляус. - М., РГБ. - 2007. - 220 с.
5. Першин М. В. Частно-правовой интерес: понятие, правообразование, реализация: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. В. Першин. - Н. Новгород, 2004. - 198 с.
6. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности / Н. А. Шайкенов. - Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. - 200 с.
7. Малько А. В. Законные интересы как правовая категория / А. В. Малько, В. В. Субочев. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. - 359 с.
8. Михайловский И. В. Очерки философии права: в 2 т. / И. В. Михайловский. - Томск : Издание книжного магазина В. М. Посохина, 1914. - Т. 1. - 604 с.
9. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. - Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. - 294 с.
10. Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: монография / Н. В. Кляус ; отв. ред. А. В. Цихоцкий. - Новосибирск : Ин-т филос. и права СО РАН, 2005. - 270 с.
11. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. - 8-е изд. - СПб. : Издание юрид. книжного магазина Н. К. Мартынова, 1908. - 364 с.
12. Регельсбергер Ф. Общее учение о праве / Ф. Регельсбергер ; пер. И. А. Базанова ; под ред. Ю. С. Гамбарова. - М. : Типография Высочайше учрежд. Т-ва И. Д. Сытина, 1897. - 295 с.
13. Рогач О. Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : дис ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / О. Я. Рогач. - К., 2003. - 209 с.
14. Павленко Д. Визнання угод недійсними на підставі ст. 49 Цивільного кодексу // Юридичний журнал “Юстиніан”. - 2002. - № 3. - С. 33 - 35.
15. Цивільний процесуальний кодекс України: прийнятий 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Офіційний вісник України. - 2004. - № 16. - Ст. 1088.